

LEIF DAVIDSEN

DOSTOJEVSKIJS SISTA RESA

EN PERSONLIG BERÄTTELSE
OM RYSSLANDS FÖRVANDLING

LEIF
DAVIDSSEN

DOSTOJEVSKIJS
SISTA RESA

EN PERSONLIG BERÄTTELSE
OM RYSSLANDS FÖRVANDLING

 SAGA
EGMONT

Leif Davidsen

Dostojevskijs sista resa
En personlig berättelse om Rysslands
förvandling

Översättning av Mona Eriksson

SAGA Egmont

*Dostojevskijs sista resa: en personlig berättelse om Rysslands
förvandling*

Översatt av Mona Eriksson

Originaltitel: *Dostojevskijs sidste rejse*

Originalspråk: danska

Omslagsfoto: Shutterstock

Copyright © 2003, 2020 Leif Davidsen och SAGA Egmont

Alla rättigheter förbehålles.

ISBN: 9788726684384

1. e-boksutgåva
Format: EPUB 2.0

Denna bok är skyddad av upphovsrätten. Kopiering för annat än
personligt bruk får enbart ske efter överenskommelse med SAGA
Egmont samt med författaren.

"I det här landet är historien en levande vulkan; den dånar och dundrar, och det verkar som om den aldrig tänker falla till ro och inte längre vara aktiv."

Ryszard Kapuscinski

"Jag tycker att det är svårt med rysk historia. Den görs ju hela tiden om."

Rysk gymnasieelev

Förord

I MARS 1980 skickades jag, mycket mot min vilja, till Sovjetunionen av mina dåvarande chefer vid Danmarks Radios Kultur- och Samhällssektion. I dag är jag mycket tacksam över att de insisterade och skickade iväg mig till det för mig helt okända landet. Det stora gåtfulla landet kom senare att uppta en stor plats i hjärtat hos mina närmaste, och det kommer alltid att vara en del av det bagage som de bär med sig genom livet. När jag återvände till Danmark efter min första resa som varade i tre veckor sa jag i min dumhet till mina chefer och min hustru, att jag aldrig skulle sätta min fot i Ryssland igen. Jag tyckte att det var riktigt ruskigt där, och jag förstod mig varken på regimen eller folket.

Men så blev det inte. Jag var tvungen att ge mig iväg igen. Jag kunde inte hålla mig borta. Den här boken är ett försök att förklara varför Ryssland kan verka både tilldragande och fränstötande. Den är också ett försök att förklara varför Sovjetunionen, som ju byggde på blod och lik, inte gick under i blod utan närmast med ett kvidande. Sovjetunionens sammanbrott och Europas förvandling är det absolut viktigaste som hänt i världen under mitt liv.

På hösten 2000 gjorde min hustru Ulla och jag en resa för att återse och återuppleva landet. Resan blev 2 231 kilometer lång och gick österut längs Volga och Kama från Moskva till Perm vid Uralbergens fot. Resultatet blev både en reseskildring och en mer personlig berättelse om drygt tjugo års erfarenhet av ett land som jag före 1980 aldrig hade tänkt på annat än som en supermakt med enorma

kärnvapenarsenaler och konventionella vapen som kunde påverka hela världen. USA och Sovjetunionen höll oss i ett fast kärnvapengrepp. Vi stod och vacklade på terrorbalansens knivsegg, men den enorma militärindustrin åt till sist upp kommunismen inifrån.

Det är inte många som vill minnas det i dag, men Sovjetunionen var också en förebild och en modell för kommunister från Köpenhamn till Paris. Det var ett helgerån att kritisera de gamla gubbarna i Kreml. Det var som om landet alltid hade funnits där och alltid skulle finnas där, men det imploderade och försvann tillsammans med ideologin i dess leninistiska form.

I min bokhylla står en bok som jag tar fram då och då och tittar i när jag frestas att uttala mig alltför tvärsäkert om framtiden. Den heter *The Soviet Economy: Toward the year 2000*, och den är skriven av en rad framstående amerikanska forskare. Boken kom ut 1983 och bygger på föreläsningar under en konferens i oktober 1980. De eminenta forskarna påtalar en lång rad problem i den sovjetiska ekonomin, men de drar ändå slutsatsen att den trots de stora problemen kommer att fortsätta att expandera ända till det fjärran tusenårsskiftet om landet inte dras in i ett storkrig. Sovjetunionen upphörde att existera julen 1991. Den sista femårsplanen försvann när Michail Gorbatsjov stängde av ett system som ansåg sig ha patent på sanningen och kunde styra historien.

1900-talet fick uppleva två stora våldsideologier: nazismen och kommunismen. Nazismen slogs ut i krig och dog i blod. Kommunismen som har ännu fler döda på sitt samvete kastade in handduken och försvann ur historien. Det är kanske därför man har lättare att förlåta den, även om nazism och kommunism är som förvrängda spegelbilder av varandra.

Dagens Ryssland släpar på arvet från kommunismen. Det är ett tungt arv som präglar både byggnader, människor, språk och vanor. Det är den nya generationens största uppgift att befria sig från det arvet och bygga upp någonting som Ryssland aldrig har upplevt under sin tusenåriga historia: ett helt vanligt civiliserat samhälle.

Boken är personlig. Den är inget försök att göra en genomgripande analys av ett systems undergång och den spirande demokrati som håller på att växa fram, utan det är mina tankar om ett land som jag varken kan eller vill frigöra mig från. Ryssland blev mitt öde, för att använda ett gammaldags uttryck. Det har format mig både som författare och journalist. Boken är både minnen från tjugo år och en resedagbok från den trevliga resan med passagerarbåten *Fjodor Dostojevskij*.

Med på resan var förstas Ulla som på ett eller annat sätt har varit med under mina tjugo år med Ryssland. Boken är också ett tack till henne och till mina barn, Thomas och Stefanie, som nu är vuxna, men som alltid kommer att minnas sin barndom i Moskva med stor glädje och ganska mycket saknad. Barndomslandet bär vi alltid med oss. Ryssland gav dem en barndom som gör att de alltid kommer att se Moskva i ett förtrollat och kanske överkligt ljus, och på så sätt har de gjort mitt Ryssland till sitt.

Delar av texten har tidigare varit publicerade i olika tidningar och antologier, men de är alla bearbetade eller omskrivna.

I maj 2002 reste jag till Ryssland i samband med en teveinspelning för Danmarks Radio. Resan gick från Tallinn via Moskva till Perm och fångläger Perm 36 i Ural. Den resan bekräftade de iakttagelser som Ulla och jag hade gjort under resan med *Dostojevskij*, och det är våra samlade intryck som ligger till grund för de mer analytiska

avsnitten i boken och fogar sig till de upplevelser och tankar som mer än tjugo års resor i landet har givit mig.

Jag vill tacka forskaren Lars P. Poulsen-Hansen från Danska Utrikespolitiska Institutet (DUPI) som har läst igenom manuskriptet och föreslagit viktiga ändringar. Lars, som är en av landets främsta rysslandskännare, har genom åren lärt mig otroligt mycket om Sovjetunionen och Ryssland. Ansvar för eventuella felaktigheter och ställningstaganden i boken är naturligtvis helt och hållet mitt.

Smørum, juni 2002

Moskva

Tisdag 19 september-torsdag 21
september

1

SK 734, SOM BARA ÄR DRYGT HALVFULLT gör en sävlig sväng och påbörjar den vanliga lite guppiga och långsamma inflygningen mot flygplatsen Sjeremetjevo-2 i Moskva. Ryssland ligger utbrett nedanför oss som ett miniatyrlandskap - fortfarande ganska sommargrönt, men med stänk av orange och rött i björkarna. När SAS-planet gör ännu en sväng känns det som om marken kommer emot oss och jag ser floderna, de stora egendomliga sjöarna, som vi snart ska fara på, hus och den täta trafiken in mot Moskva. Staden är insvept i en dimma, som dämpar det mjuka, grå eftermiddagsljuset. Vi kommer in över det stora rekreationsområdet Uspenskoje, där kommunistpamparna höll till under sovjettiden. Nu kan vi också se de jättestora gula och röda husen som nyrika ryssar har byggt. De ligger gömda bakom murar och inhägnader. De rika håller folk på avstånd med hjälp av vakter och videokameror, precis som partipamparna då Sovjetunionen fortfarande existerade, och medan flygplanet långsamt landar tar jag Ullas hand. När jag kommer till Ryssland känner jag alltid samma blandning av oro och förväntan. Känslor som alltid har varit dolda reskamrater, när jag har korsat gränsen till det märkliga och okända där överraskningar alltid ligger på lur, och där i flygplanet kommer jag att tänka på den allra första gången, då landet var täckt av snö, floderna och sjöarna frusna och trädens grenar helt nakna nedanför flygplanets vingar. Jag kunde se lite rök från små hus och en lång rak väg som var nästan tom på trafik, förutom några konstiga och klumpiga gammalmodiga lastbilar som

rullade på den vita vägen medan röken från avgasrören dansade i den gråkalla luften.

Det var i mars 1980, och det var mitt första möte med det stora imperiet.

”Jag tycker att du ska åka till Ryssland”, sa min chef på Danmarks Radio. Han hette Jørgen Vedel Pedersen och han var en livlig och liten man med den tidens halvlånga hår och grått, tovtigt skägg. Han gick helst i vida byxor och mönstrade tröjor. Han var ett slags vänsterorienterad socialdemokrat som beundrade Olof Palmes Sverige, där han hade en gammal gård. Som många andra i den generationen var han mycket antiamerikansk. Det var inte jag, men jag tyckte ändå bra om Vedel som alltid varit schyst mot mig. Han stod bredvid utrikeschefen, Jørgen E. Petersen, som var en stor, kraftig man, också han med skägg, men alltid mycket välklädd. Vedel Pedersen var högste chef för Kultur- och Samhällssektionen och Jørgen E. ledde radions utrikespolitiska magasin, *Udefra*. Vi gjorde ett inslag varje dag och producerade dessutom en lång rad program för P1. Jørgen E. var också socialdemokrat. Danmarks Radio var starkt politiskt färgad på den tiden, och därför hade Radionämnden utnämnt Per Stig Møller till biträdande chef för sektionen. Allt var en fråga om jämvikt. Det kunde gå politik i de mest obetydliga saker.

Jag hade varit anställd där i snart två år efter en period som frilans i Spanien, som jag älskade. Nu ville jag tillbaka till Spanien. Det var i början av januari 1980 och det var kallt med både snö och frost utanför fönstren på Julius Thomsensgade 14 i Köpenhamn. Här hade vi vårt kontor - mittemot det vackra, gamla radiohuset där sektionen hade sina studiolokaler.

Nyårshelgen hade begravt landet i snö och danskarna höll nu på att gräva sig ut ur sina fort. Vi skulle planera

vårens resor och reportage innan jag åkte på semester med min blivande hustru. Vi skulle gifta oss den 26 januari, men vi tänkte åka på bröllopsresa före vigseln. Lämna den danska vintern ett tag, för att sedan vandra solbrända hand i hand längs kyrkgången. Jag längtade efter resan och bröllopet med min älskade, och Vedels ord gjorde mig ledsen och besviken.

Sovjetunionen ingick inte i mina planer. När jag drömde om en reportageresa var det till Spanien, och för min inre blick såg jag bilder av röd jord, politiskt sprängstoff och en storslagen demokratisering efter general Francos död. Stora omvälvningar, Euskadis gröna berg, tapas i Madrid och halvkvävda tjurar som på morgonen långsamt kommer ner från en dammig kulle i Extremadura och stannar till för att i lugn och ro se sig omkring, utan att veta att endast döden väntar dem.

Sovjetunionen framkallade bara bilder av en stelbent Breznev som inte hade långt kvar, ett grått landskap bakom taggtråd och lögnaktiga danska kommunister som talade för kommunism à la Moskva. De skrev egendomliga artiklar i dagstidningen Land og Folk, som 1980 fortfarande hade en upplaga på 15 000 och ett visst inflytande på intellektuella och förstås på kommunisterna. Småfrysande aktivister stod utanför en del stormarknader och sålde helgupplagan, men både tidningen och partiet finansierades av Moskva. I valet 1979 hade kommunistpartiet (DKP) förlorat sina platser i folketinget, men de uppträdde fortfarande som om de hade patent på sanningen. Precis som Land og Folk var det en märklig organisation som togs på allvar. Kommunisternas beskrivningar av Sovjetunionen påminde om George Orwells Nyspråk och Dubbeltänkande i romanen *1984*. Som 29-åring kände jag mig fortfarande ung och hade drömmar, men inte om socialismen - den luktade för mycket av

konsumentförening, DKP och överklasstyper från Hellerup - utan om den spanska anarkismen på 30-talet som George Orwell och Durrutti hade beskrivit den. Jag hade fått tag i Orwells memoarer, *Hyllning till Katalonien*, som sjuttonårig 1967 och boken gjorde ett outplånligt intryck på mig. Den handlar om hans tid som frivillig hos anarkisterna i Barcelona som 1937 föll för kommunisternas kulor. Ett dubbelt förräderi.

Jag tittade på mina båda chefer. De stod i dörren till mitt lilla rum. De hade tydligen diskuterat hur vårens patients skulle kunna gå ut. Vem skulle resa vart och när? Vad skulle sektionen koncentrera sig på? Jørgen E. sa bara att han tyckte idén var bra och att sektionen skulle betala för lektioner i ryska. Det var kanske hans idé från början. Han var en mästare på att analysera och röra sig i det minfält av sektioner och Radionämnd, som var Danmarks Radio på den tiden. Jag satt vid min svarta manuella skrivmaskin och fingrade på telefonen. Det var också en gammalmodig sak. Man lyfte luren och fick tag i Joan eller någon av de andra telefonisterna nere på tredje våningen. De var tvungna att stoppa en propp i ett hål på telefonbordet för att komma i kontakt med telefonstationen när de ville beställa samtal till utlandet. I dag är det systemet lite mer än tjugo år gammalt och finns bara på museum.

"Jag tycker att det är en dålig idé. Jag kan inte ryska", sa jag.

"Det kan du lära dig", sa Vedel. "Vi måste se på det landet med nya ögon. Det har gått för mycket ideologi i det."

Och det var verkligen sant. Strax före jul hade kvinnan som redigerade sektionens mycket populära sociala brevlåda sagt så här:

"Det finns ingen anledning att kritisera den nu existerande socialismen."

Jag tror att hon då, i likhet med många andra välutbildade och intellektuella, hade anmält sitt utträde ur kommunistpartiet, men det ändrade inte på det faktum att hon inte ville vara för hård i sin kritik av Sovjetunionen, eftersom det kalla kriget pågick. Många såg världen i svartvitt. Den generation som hade blivit politiskt medveten genom USA:s krig i Vietnam och stödet till kuppen mot den folkvalda regeringen i Chile, hade ett slags instinktiv antiamerikansk inställning som kanske verkar egendomlig i dag, men som var mycket vanlig för tjugo, trettio år sedan.

Jag betraktade de båda männen i dörröppningen och sa än en gång att jag inte ville. Att det inte var mitt område, utan ett jobb som passade bättre för min vän och kollega Frank Osvalds. Jag visste mycket väl att han inte ville resa österut och att han inte heller kunde få visum till Sovjetunionen, men det var värt ett försök. Jag hade planer på en resa till Spanien eller kanske Sydamerika. Jag led fortfarande av ungdomens högmod:

”Jag har ingen lust att resa till ett land där telefonerna inte fungerar och där det inte finns room service på hotellen.”

Vedel var en bra och rättvis chef, men bakom alla hans vackra ord om medbestämmande dolde sig en man som alltid fick som han ville om han tyckte att han hade rätt. Så han fortsatte bara:

”Mars är en bra tidpunkt. Ta några lektioner i ryska och gör några reportage om det vanliga livet strax före olympiaden. Som du har gjort på andra ställen. Mars blir bra.”

Så var det med den saken. Slumpen kan spela en spratt. Hans ord förändrade mitt liv. Jag tyckte att jag hade dragit det kortaste strået. Ingen annan ville resa till Sovjet, men han tyckte att vi borde göra det. För jämviktens skull. Alla ville till Frankrike, USA, Latinamerika eller Thailand, men

ingen ville till Moskva. Ingen ville till Sovjet, utom kommunisterna som fick allt betalt och levde inne i systemets slutna krets och turisterna som ängsligt rörde sig inom Intourists ostkupa. Hellre Cuba, Vietnam, Angola, Brasilien, Nicaragua eller El Salvador.

Ett par månader senare, i mars, satt jag alltså i ett SAS-plan och var på väg till Moskva via Stockholm. Jag längtade redan efter min hustru och önskade att jag var på väg till Spanien i stället. Jag hade inte kunnat drömma om att ens sätta min fot i Ryssland. Det var ju en supermakt och man måste följa med i dess rörelser på den internationella scenen, men att vara tvungen att resa dit! Annars älskade jag att resa. Jag fick betalt för någonting som jag hade drömt om ända sedan barndomen, men jag hade ingen lust att resa till Gråhetens Imperium med världens tristaste tidning, Pravda.

Mina studier under de senaste månaderna hade inte gjort lusten större. Jag hade läst böcker, artiklar och en smula ryska. Men det hade bara fått mig att bli ännu mer deprimerad. Det var mars och det var kallt, men i Danmark väntade våren runt hörnet. Efter mellanlandningen i Stockholm flög vi ut över Östersjön och när kaptenen sa att vi passerade Riga, så kunde jag bara se ett grått molntäcke.

”Vi befinner oss nu ovanför sovjetiskt territorium. All fotografering är förbjuden”, sa kaptenen med en röst som var uttråkad och full av dold ironi. Som om han undrade varför vi frivilligt åkte till Moskva. Planet var halvfullt. På mer än ett sätt. Det verkade som om ingen vågade komma fram nykter. Ett par pampar från DKP talade lyriskt om Hotel Oktober och väskan med kassetband som de skulle sälja i Moskva. Affärsmännen hoppades på en order. Alla drack konjak och vi såg ut som om vi var på väg till ett

glädjelöst helvete, varifrån ingen återvände. Jag hade stött ihop med DKP-pampen i avgångshallen på Kastrup.

"Jaså, du ska alltså skriva om de där dissidenterna", hade han hånfullt sagt. Som om Sacharov som satt i exil i Gorkij, eller Sjaranskij som vistades bakom taggtråd någonstans i Sibirien var ett par mördare som regimen av nåd inte hade avrättat, vilket de förtjänade, utan lät dem leva som dagdrivare på bekostnad av det arbetande folket.

"Är det så intressant då?" hade jag frågat.

"Inte alls", hade han svarat. "De har skapats av imperialisterna. De är klassfiender. De är mycket få. De är psykiskt störda, men de får gratis behandling på landets bästa mentalsjukhus."

Över tjugo år senare sitter jag här och smakar på ordet: Klassfiender. Det känns lika föråldrat som telefonen på mitt skrivbord på Julius Thomsengade och som Joan i växeln som fick kontakt med omvärlden genom att sticka proppar i hål. Ett ord från en svunnen tid, men då använde många människor ordet klassfiende med samma självklarhet som vi i dag säger marknadsekonomi och globalisering. Jag vet fortfarande inte vad det betyder: Klassfiende. Antisovjetisk. Antikommunistisk. Ord som då hade en mening för folk både till vänster och till höger. Kommunisten på flygplatsen fick inte uppleva sammanbrottet. Annars kunde jag ha frågat honom. Han gick i graven helt övertygad om att de objektiva historiska krafterna skulle låta Sovjetunionen och sovjetkommunismen bestå för evigt.

Men då i mars var läget lite tillspetsat. USA, England och Västtyskland hade bestämt sig för att bojkotta olympiaden i Moskva på grund av händelserna i Afghanistan - specialtrupper från KGB hade mördat regeringschefen, president Amin. I dag vet vi att beslutet togs av gamlingarna i politbyrån, och det gick helt i linje med deras expansionslusta. De var övertygade om att

socialismen, när den väl fick insteg i ett land, aldrig skulle försvinna igen. Åtta år senare kallade Michail Gorbatsjov Afghanistan för ett blödande sår.

I mars 1980 jäste revolutionen i Iran. Oljepriserna sköt i höjden. Det var det stora politiska samtalsämnet i Danmark, liksom påståendet från en vederhäftig finansminister att Danmark stod på avgrundens rand. Om vi inte fick ordning på ekonomin så riskerade vi att sättas under förvaltning. NATO-länderna hade beslutat om motdrag till Sovjetunionens massiva upprustning med de fruktansvärda kärnvapenbärande SS-20-missilerna. De kunde bara nå mål i Europa. I de europeiska NATO-huvudstäderna fruktade man att Sovjetunionens målsättning var att fjärma USA från Europa. Skulle USA gå i krig om sovjetmakten bombade bara Paris? Nu var man överens. NATO skulle placera ut kärnvapenbärande kryssnings- och Pershingmissiler om Sovjetunionen inte monterade ner SS-20-missilerna och kom till förhandlingsbordet. I USA kämpade Jimmy Carter för sitt politiska liv. Invasionen av Afghanistan och den våldsamma militära upprustningen innebar att Carters försoningspolitik gentemot Moskva hade misslyckats. På hösten 1980 skulle han förlora stort till Ronald Reagan, som visserligen ansågs vara en B-skådespelare, men som ändå skulle bli den president som lade Ondskans Imperium i graven.

Allt det där visste vi inte när vi satt i flygplanet den där marsdagen 1980 och var på väg till Moskva. Världen såg ut som den gjorde, och ungefär så skulle den väl alltid komma att se ut.

I planet pratade kommunisterna om var man kunde få tag i billig kaviar, rubler på svarta börsen och om flickorna på Hotel Intourist som man kunde få för småsummor i dollar eller annan hårdvaluta. De satt framför mig i planet.

Jag kan fortfarande höra deras röster. De var bara ännu ett bevis på att jag var på väg att göra ett fruktansvärt misstag. Dessemellan fördömde de USA:s inblandning i El Salvador och den borgerliga pressens vansinniga hets mot Sovjetunionen som ju bara hade hörsammat en bön från Afghanistanens regering.

Jag beställde en drink till och tittade ut på det tjocka gråa molntäcket. Det liknade ett jättestort, kallt hav utan början eller slut. Vem hade lust att fotografera det? Till sist gick vi ner genom molntäcket och Sovjetunionens jord dök upp i mörkret. Ett fåtal ljus blinkade svagt som små pärlor, men det verkade som om allting var insvept i svavelgul dimma. Ur en skorsten välldes tjock svart rök som stod rakt upp i luften – som om den var ditmålad.

SAS-planet landade inte. Det sattes ner på cementen av en jättes hand. Hårt och utan nåd satte jättehanden ner maskinen med en skräll, bromsade upp farten lika ljudlöst som en flåsande ångmaskin och rullade sedan iväg på ett tvättbräde.

”Välkommen till Moskva”, sa den danske affärsmannen som sålde fartyg. Det var hans 37:e resa, men han hade ännu inte kommit i närheten av de människor som avgjorde om de som fattade beslut skulle informeras om saken eller ej. Han såg trött ut och jag gjorde sällskap med honom. Att resa är ibland mycket övervärderat. Jag var nervös, som man är när man för första gången anländer till en okänd plats. Sovjetunionen var inte ett land. Det var en annan planet och jag begrep inte vad jag hade där att göra.

Vi satt kvar i flygplanet mycket länge.

”Det är helt normalt”, sa affärsmannen. ”Nu är vi i Sovjetunionen.

Här får man lära sig att vänta.”

”Man brukar få vänta i Köpenhamn också”, sa kommunisten. Så svarade de alltid. Varje gång någon i

flygplanet sa någonting negativt om Sovjetunionen, så kom de genast med exempel från väst. Sa man dissidenter så kontrade de med svarta i USA. Sa man Afghanistan så svarade de Vietnam eller El Salvador. Sa man någonting om att stå i kö för en bit korv så började de tala om de fattiga i Indien. När affärsmannen berättade om de sovjetiska passlagarna som upprätthöll sovjetmedborgarnas bosättningsplikt så började de genast prata om apartheid. Det var ett helt vansinnigt samtal. Döva som talade med stumma. Men det allra konstigaste var att alla tog det absurda samtalet på allvar. Som om det var verkligt. Som om det var ett riktigt samtal mellan människor. Som om alla trodde på det de sa. De gav orden en helt ny betydelse. Jag tyckte att det var nästan lika intressant som att läsa *Alice i Underlandet*. Alla talade om samma sak men de menade olika saker med orden de använde.

Kölden slog till som en hammare när vi till sist fick lämna flygplanet och gå till den gula bussen som stod och väntade. Folk släpade på kassar från Kastrups flygplats. Jag kikade ner i dem för att se vad de innehöll: leverpastej, smör, rågbröd, rökt korv, deodoranter, schampo, tvättmedel, toalettpapper. Hade jag kommit till ett land som var ockuperat eller inblandat i ett långvarigt krig, som belastade budgeten så till den grad att vanliga vardagsvaror måste ransoneras? Kanske väntade man sig också ett anfall från luften. Flygplatser brukar vara hav av ljus, men gamla Sjeremetjevo låg i mörker. I det gulaktiga svaga ljuset stod uniformerade män med slutna ansikten. De såg ut som om de fruktade att en dissident skulle klättra upp på en vinge och följa med när det lyckliga planet lyfte igen med kurs mot Skandinavien. Det luktade svavel och dålig diesel. Kölden bet som om vinden var fylld med vassa tänger. Socialismen luktade undergång och billig lågoktanig bensin. Det var mitt första intryck.

Vi satt och väntade i bussen som gick på tomgång och skakade till varje gång motorn tände fel. Affärsmannen gav mig en talande blick.

”Det är mycket trafik på den här flygplatsen”, sa kommunisten när vi hade suttit och väntat i en kvart.

Jag tittade ut genom de smutsiga fönstren. Inga andra bussar eller flygplan stod och väntade ute i halvmörkret. Bara vi. De kanske hade glömt oss? Efter Afghanistan var det ännu färre som reste hit. Trafiken till och från Moskva var minimal.

En kraftig kvinna i stora kängor och med en grå halsduk om halsen klev till sist in i bussen. Hon hade en tjock blå kappa på sig. Och på huvudet hade hon en gråbrun pälsmössa. Kinderna var röda av kylan och hon luktade svagt av tobak och någon underlig tvål, som jag senare upptäckte att de flesta luktade av. Den tillverkades i Leningrad. Ett av de få ställen där det tillverkades tvål i Sovjetunionen. Hon sneglade på oss och bankade hårt på glasrutan framför chauffören som satt framåtlutad över ratten och väntade. Vi var tydligen inte gäster utan farliga förbrytare, och det var en plåga för henne att behöva ha med oss att göra. Vi körde ett par hundra meter. Kvinnan gav oss åter en blick och dörrarna öppnades med ett väsande.

”Come!” sa hon.

Allting låg i halvmörker. Två soldater stod på vakt vid ingången. De stirrade på oss, men när jag tittade tillbaka så vände de bort blicken. I varje hörn stod en soldat och visade med en handrörelse åt vilket håll kvinnan i den blåa kappan skulle leda oss. Som om hon inte visste det. Som om hon aldrig hade gått de hundra meterna till passkontrollen.

”De sparar visst på lyset”, sa jag till kommunisten som gick framför mig.

”De förlorade 20 miljoner människor i kampen mot nazismen”, svarade han som om det förklarade allt.

Vid passkontrollen ställde vi upp oss och väntade igen. Jag stod näst sist, men jag flyttade mig så att kommunisten bakom mig skulle få stå bakom sin kompis som stod precis framför mig i kön. Han flåsade så att jag kunde känna lukten av kapitalistiska drinkar. Det fanns åtta små bås men bara ett var bemannat. Jag såg hur passagerarna, en efter en, ställde sig i ljuset framför passkontrollen. De var tvungna att sträcka på sig. Bakom dem fanns en måttsticka och tullpolisen kunde kontrollera längden som den potentielle svindlaren hade angivit i passet. Visum kontrollerades noga. Det var tredelat med tre likadana bilder av den sökande, och en lång rad upplysningar skrivna med kyrilliska bokstäver och en massa stämplor.

Jag ryste och tänkte på min hustru. Affärsmannen slapp igenom och vinkade åt mig. Mitt missmod växte. Det kändes som om min ende bundsförvant hade försvunnit. Det stod visserligen ett par svenskar där, men de svajade som om de hade försökt dricka sig modiga inför mötet med Moskva. Eller också var det för att de var svenskar. Men än sen då! Jag hade mitt pass, mitt visum, min hotellvouchers och mitt kontrakt med Sovjetiska Radion. Det skulle nog gå vägen. Allt har ett slut. Till och med en vistelse i Sovjetunionen.

Till sist blev det min tur.

KGB-agenten bakom glasrutan var förvånansvärt ung. Han hade fingar på hakan och en skärmmössa som var för stor. Han var inte ett dugg skräckinjagande. Han påminde mest om ett barn som lekte soldat. Jag log vänligt mot honom men han log inte tillbaka. Han tittade upp, tittade ner, tittade upp igen, tittade i passet, tittade på mitt visum och tittade bort, innan han till sist öppnade dörren i sitt lilla bås och försvann med både pass och visum. Jag såg

mig om i den skumma ankomsthallen. Skuggor vandrade omkring som själar från dödsriket, men de väntade kanske bara på sitt bagage. Det luktade damm och olja. Jag var avundsjuk på dem. Jag knuffade försiktigt på metallgrinden framför mig. Den var låst. Jag hade en jävla lust att komma in i det här förlovade landet.

Jag väntade.

Den finlige soldaten kom tillbaka tillsammans med en äldre officer. Han hade många stjärnor på axelklaffarna. Hans ansikte var rödsprängt och skärmmössan med det stora brättet satt bättre på honom. Man var hela tiden rädd för att den finlige soldatens mössa skulle trilla ner över öronen på honom. Den äldre kliade sig i nacken. Den yngre kraftrade på finnen på hakan.

Den äldre sa någonting på ryska. Han upprepade det ett par gånger. Jag log varje gång och slog ut med händerna. Det internationella tecknet på att jag inte förstår vad du säger, din idiot!

"Wait!" sa han.

Sedan blev de tre. Den tredje var också ung och han hade också en skärmmössa som verkade alldeles för stor. De kanske bara fanns i en storlek. Han talade engelska. Något slags engelska i alla fall.

"Your visa not in order!" sa han.

"Vad är det som är fel?" frågade jag på samma språk.

Min fråga ledde till ett längre samtal mellan de tre som pekade och diskuterade. Jag bad en stilla bön: Avvisa mig! Säg att jag inte får komma in. Skicka tillbaka mig. Gör mig till persona non grata så att jag aldrig kan komma tillbaka igen. Men skynda er. SAS står och väntar med en vänlig och varm kabin. Med artighet och självaktning. Jag kan äta vickning med min hustru.

"Wait!" sa den äldre igen. Han gick. Jag såg mitt pass försvinna in genom en dörr. Innan den stängdes fick jag en

kort glimt av ett tomt skrivbord. Bakom skrivbordet satt ännu en skärmmössa. Samma storlek men den var för liten. Skärmmössa nummer fyra satt på ett runt huvud som för ett ögonblick fick mig att tro att Chrusjtjov hade återuppstått.

Vi väntade. Jag försökte fråga om vädret men de bara stirrade på mig utan att röra en min. Jag försökte prata om det kommande OS, men då vände de sig bort som om jag hade föreslagit Sacharov till Centralkommittén.

Skärmmössa nummer två kom ut igen. Åter utspann sig ett samtal mellan de tre. Åter sa skärmmössa nummer tre att mitt visum inte var i ordning. Åter frågade jag vad som var fel. Åter utspann sig ett lågt samtal på ryska. Sedan kom det:

"One stamp too little", sa skärmmössa nummer tre. Var min stämpel för liten? Eller fattades det en stämpel? Jag trodde nog mest på det sista.

"Och ni har inga stämplor i Sovjetunionen så att ni kan stämpla dit den som fattas?" sa jag med ett leende.

Åter utspann sig ett lågmält samtal.

Jag försökte sträcka in handen innanför glaset i passburen samtidigt som jag sa:

"Får jag se vad som är galet?"

"It is not good when stamp is missing", sa skärmmössa nummer tre. Skärmmössa nummer två drog till sig pass och visum. Skärmmössa nummer ett kliade på sin finne. Jag visste vad som skulle komma.

"Wait!"

En ny diskussion utspann sig bakom Chrusjtjovs stängda dörr, och sedan kom skärmmössa nummer två ut och tecknade åt skärmmössa nummer tre att vi skulle gå. De ledde iväg mig som om jag var en förbrytare. Jag hade skärmmössa nummer etts breda bak framför mig, och den gungade iväg som om han spelade med i en Fellinifilm. Jag

undrade helt omotiverat om de såg sådana filmer i Sovjetunionen? Jag märkte att skärmmössa nummer tre gick bakom mig. Han lyfte nästan inte på fötterna när han gick. Och han luktade kål och vitlök och sådan där konstig tvål. SAS-passagerarna stod fortfarande och väntade vid transportbandet som var helt stilla och såg ut som om det aldrig någonsin tänkte röra sig igen. Kommunisterna tittade på mig med någonting som jag uppfattade som hånleenden och som bara bekräftade deras misstankar att det alltid lika vaksamma KGB hade avslöjat ännu en fördärlig imperialistisk agent. Jag vinkade åt affärsmannen som sålde fartyg:

”Ring till ambassaden om jag inte dyker upp på hotellet”, ropade jag och jag blev lite bättre till mods när han vinkade tillbaka med ett flin som sa: Det är lugnt.

Vi gick genom långa mörka korridorer. Det var tyst och kallt. Mina kängor gnisslade mot den gråa linoleummattan som var smutsig och bucklig som om den var frostskladad. Vi befann oss på den internationella flygplatsen i en miljonstad, men tystnaden påminde mest om en landsortsstad en sen vinterkväll.

De förde mig till ett stort rum som var lite mer upplyst. Det gick inte att se ut genom fönstren som förmodligen vette mot start- och landningsbanorna. Där fanns två skyltar med ordet TRANSIT skrivet med gula, latinska bokstäver på blå bakgrund. I ena änden fanns en stängd tidnings- och souvenirkiosk, och i den andra en stängd bar eller matservering. Mitt i rummet stod en rad gråa metallstolar med gråa sitsar. Stolarna stod med ryggarna mot varandra och var fastskruvade i golvet som var igengrovt av åratals smuts.

Jag visste vad som skulle komma:

”Wait!” sa skärmmössa nummer tre, som jag för mig själv hade döpt till den engelska skärmmössan.

Nu var mitt tålamod slut:

"Jag skulle gärna vilja veta vad som pågår. Om jag inte får komma in i Sovjetunionen för att ni påstår att mitt visum inte gäller, så vill jag hinna med SAS-planet tillbaka. Sedan kan jag ta upp ärendet med Sovjetunionens ambassad i Köpenhamn. Jag har ett brev här. Från ambassaden. Och jag har ett brev från Sovjetiska Radion. De har bjudit in mig."

Det var ett långt tal. Det hängde kvar i den unkna, dammiga luften i det stora rummet som ett konstigt främmande moln. Jag tyckte nästan jag kunde se det som en pratbubbla i en tecknad serie. De såg på mig. De svarade inte, men skärmmössa nummer två lät bestämd när han sa någonting till min engelska skärmmössa. Denne tvekade lite som om han först måste översätta orden. Sedan kom det:

"Not possible."

"Varför i helvete är det inte möjligt?"

Ännu en konferens. Jag önskade hett att jag kunde förstå vad de sa. Att jag kunde språket. Jag tänkte aldrig resa hit igen, men jag lovade mig själv att om jag någonsin - vilket knappast verkade troligt - kom till Sovjetunionen igen, så skulle jag först lära mig språket för att inte känna mig så här fruktansvärt hjälplös.

Åter var min engelska skärmmössa tvungen att göra en inre översättning för sig själv innan han sa:

"Ni har inte kommit in i Sovjetunionen på lagligt sätt. Och då kan ni inte heller komma ut på lagligt sätt."

Jag blev stum. Det här var moment 22. Det var ett påstående som var helt oantastligt i sin absurda logik. Och där, i det kalla och smutsiga rummet, förstod jag plötsligt Kafka och Joseph Heller. Jag förstod att människan i totalitära regimer alltid kommer till korta, eftersom regimerna i sin absurda självtillit skapar en logik som är

omöjlig att komma åt, eftersom normala människor inte begriper den. Det kändes som om jag plötsligt insåg hur det här landet som jag hade kommit till fungerade, och att den insikten aldrig skulle lämna mig.

Min ilska försvann och kvar fanns bara förtvivlan.

"Men vad ska jag göra, då?" Och innan min engelska skärmmössa hann inleda ännu en konferens svarade jag själv på min fråga:

"I know. Wait!"

Han log faktiskt. Inte mycket men i alla fall lite.

"*Khorosjo!* I'm sorry. No problem. Just wait!" sa han. Sedan gick de och lämnade mig ensam kvar.

Jag väntade i TRANSIT i Moskva i två nätter och tre dagar. I början hade jag sällskap av en annan dansk som också hade problem med sitt visum, men han kom in snabbare än jag. Det kom aldrig några andra passagerare till det dammiga, slutna rummet med den stängda serveringen. Jag var Ensammast I Hela Världen. Trots att jag var omgiven av människor. De färdades som skuggor i periferin. Jag var fånge, men inte dömd. Jag väntade, men jag visste inte på vad. Jag var helt informationslös i en informationsvärld. Från min kortvågsradio hördes bara bruset från den oändliga rymden. De sovjetiska störsändarna och flygplatsens vanliga radiotrafik överröstade vaggsångerna från BBC.

Vid elvatiden den första kvällen kom ännu en kraftig kvinna i Aeroflots blåa uniform och gjorde ett tecken åt mig. Jag hade suttit stilla i tre, fyra timmar och stirrat rakt ut i luften. Det fanns ingen telefon i TRANSIT. Och där fanns inga människor. Jag hade läst ut min bok. Jag var ensam. Och jag var rasande.

Jag överföll kvinnan. Inte fysiskt förstås, men verbalt. Jag talade om för henne att jag var en fri medborgare i ett fritt land. Att jag inte tänkte finna mig i att sitta i ett rum som

det här. Att jag ville ha en telefon för att kunna ringa till min ambassad eller till Danmarks Radio. Att jag tyckte att hela situationen var obegriplig. Det sista var inte sant. Jag förstod min situation. Jag hade kommit till ett land där individen inte betydde någonting. Där den enskilda människan inte har rätt att ställa frågor. Jag kanske inte sa allt det där med ord just då men jag insåg det. Det här uppehållet lärde mig mer om Sovjetunionen än böcker och lärda artiklar.

"Come!" sa hon.

Jag traskade efter henne. Vi klev upp i ännu en stinkande buss. Vi var helt ensamma. Hon ville inte se mig i ögonen. Hon var tjock som en gris och luktade av samma tvål och samma tobak som alla andra. Jag frågade vart vi skulle men hon svarade inte utan tittade bara bort. I Sovjetunionen såg de en aldrig i ögonen. Till sist stannade bussen.

"Come!" sa hon.

Jag gick efter henne. Från bussen kom svart rök. Den gick på tomgång, medan chauffören tände en cigarett. Det var tydligt att alla i Sovjetunionen liknade varandra. Det verkade i alla fall som om den här chauffören var samma en som hade kört oss från flygplanet för hundra år sedan. Hans bruna pälsmössa var nerdragen i pannan.

Hans cigarett luktade bulgarisk tobak. Och han lutade sig över ratten som om han tänkte somna i samma ögonblick som bussen stannade.

Rummet var litet. Där fanns en säng, ett bord och en toalett och ett tvättställ i ett hörn bakom en skärm. Det fanns inget handtag på insidan av dörren.

"Tomorrow", sa kvinnan och slog igen dörren med ett klick.

Där sov jag två nätter. Dagarna tillbringade jag i TRANSIT. På morgnarna öppnades serveringen för att jag skulle kunna dricka några koppar te och äta ett ägg,

rågbröd och ett småfranska. En morgon fick jag tjock plommonjuice. Nästa morgon fick jag äppeljuice. Jag hade inga rubler, men den vänliga damen i vit rock viftade bara avvärande med händerna. Hon var mycket besviken över att jag rökte King och inte filtercigaretter från väst.

Det var också den kraftiga kvinnan i kiosken. Hon rynkade på näsan åt mina King.

"Marlboro?" sa hon.

Jag skakade på huvudet.

"Winston?" sa hon.

Jag skakade åter på huvudet.

"Rothman?"

"No. But do you have a telephone?"

"No. Maybe Dunhill?" sa hon och tog som vanligt emot en av mina King utan filter.

Hon hade ett tjockt lager med rött rouge på kinderna och hon sålde dagstidningar och tidskrifter med samma ointresse som alla andra jag hittills hade mött. Jag vet inte vilka som var hennes kunder, eftersom jag aldrig såg några andra än personalen i den lilla avskilda transithallen. Hon öppnade nio på morgonen och stängde klockan ett. Jag köpte två tidningar av henne för en och en halv dollar tillsammans. Hon hade ett tre veckor gammalt exemplar av Land og Folk och ett två veckor gammalt exemplar av den engelska kommunisttidningen Morning Star. Hon var mycket besviken över att jag inte ville ha någon av hennes dyra souvenirer: Ryska gummor, som man kunde stoppa in i varandra, brokiga sjalar och små askar med lock i granna färger.

Hon var precis som det fåtal sovjetmänniskor jag redan hade träffat. Jag samlade på dem. De liknade varandra på pricken. Jag undrade om hela Sovjetunionen var befolkat av män i skärmmössor som var antingen för stora eller för små och oformliga kvinnor som aldrig log och sällan talade.

Varje dag lotsade de mig till en restaurang där jag åt en lunch som bestod av rödbetssocka med bröd och därefter potatismos och något slags griskött. Till middag fick jag kyckling med stekt potatis. Allt smakade likadant. Lite olja. Lite fett. Lite av den lukt som genomsyrade hela stället. Hela flygplatsen luktade olja och smuts. Då och då skrek jag högt. Jag protesterade. Jag ville ha en telefon. Jag pratade med oformliga kvinnor och uniformerade män som inte rörde en min. Alla sa bara:

”Wait!”

Eller också sa de ingenting.

Jag var rasande och förtvivlad. Jag visste att Ulla var orolig för mig även om vi hade räknat med att det kunde vara svårt att ringa från Sovjetunionen.

Jag hade läst ut min bok redan på eftermiddagen den första dagen. Jag tog upp ett block ur min väska. Jag tyckte mig märka att det började mörkna utanför. Jag var ensam. Serveringen och kiosken var åter stängda. TRANSIT luktade damm och sjaskiga uniformer. Men där fanns inte en människa. Bara jag, ett block och en kulspeppenna.

Jag vet inte varifrån orden kom men de förde mig bort från flygplatsen i Moskva:

”Varje människa med en teve kände min hustru. Därför fick hela affären med hennes försvinnande stort utrymme i pressen.”

Sedan fortsatte jag att skriva och jag skrev faktiskt början på min första roman. Den utspelar sig i Spanien. Jag satt på Moskvas gamla flygplats och skrev om Spanien. Jag hade redan skrivit en hel del, men här hittade jag min stämma - min författarstämma - som alla författare letar efter när de lite trevande ger sig i kast med orden.

Jag saknade fortfarande min hustru men det kunde jag överleva. Danska ambassaden och Danmarks Radio skulle säkert få ut mig. Det var bara en tidsfråga. Och under tiden